

## REFERÁTY A RECENSE

*Józef Trypućko: Le pluriel dans les locutions adverbiales de temps et de lieu en slave. Uppsala Universitets Årsskrift 1952 : 7, Uppsala — Wiesbaden 1952, 147 stran.*

J. Trypućko, slavista na uppsalské universitě, je autorem několika prací o slovanských příslovcích. Na rozdíl od většiny prací tohoto druhu si všímá i syntaktické funkce příslovcí, a tak se mu daří vysvětlit vznik některých typů dosud temných. Tato knížka, největší z jeho dosavadních prací, je toho pěkným příkladem a zároveň ukazuje, jak v adverbálních ustrunělinách lze odkrýt mnohá svědectví o vzniku a vývoji flexe, zvláště jmenné.

Autor v ní věnuje pozornost adverbíím, která mají zřetelně formu plurálovou, ačkoli jako slova neohebná nemohou kategorií čísla vyjadřovat. Někde je plurál významově motivován (na př. rus. днями и ночами), ale často je přímo v rozporu s významem jasně singulárním (srov. čes. *hněvy*, rus. *всердцах*). A právě takové případy chce autor vysvětlit. Z materiálů, který získal především z mluvnice, monografií a slovníků, zčásti i vlastní exercepce (nejvíce z polštiny, z níž excerpoval i památky staropolské), vybral dva nejdůležitější typy: příslovce časová a místní. Protože je chce zkoumat po stránce syntaktické, nejen formální, neomezuje se jen na skutečná příslovce, ale všímá si i podstatných jmen ve funkci příslovečných určení.

Jednotlivé doklady analyzuje velmi pečlivě, aby zjistil, je-li tu primární užití plurálu nebo singuláru, jde-li ojev jazykový nebo individuální novotvar některého spisovatele, není-li užití plurálu přece-nějak motivováno. Dospívá k závěru, že mnohá taková určení jsou starobylá, že jsou jevem ustupujícím, nikoli novotvarem. Tak na př. časové určení čes. *o polednách*, rus. *в полдни*, o *полднях*, k *полудням*, bělorus. *на павдзёнкі*, pol. *południami* (v rus. dialektech vzniklo k nim sekundární plurale tantum *полдни*); stě. *v jutřních*, k *jitřniem*, rus. *в утрах*, stsl. *на утрах*; stě. *u prvospí*, o *prvospech*, pol. *w pierwospí*, bělorus. *у первоспы*; čes. *ve snách*, pol. *w sny*, rus. *во снах* || *во снах* a j. Z místních připomeňme aspoň čes. *v hlavách*, pol. *w głowach*, rus. *в головах*; čes. *na zedech*, *v zádky*, pol. *na zaidach*, *tyłami*, rus. *задами* a j. Časová určení tohoto typu jsou častější než místní. Je zajímavé, že i mnohá stará adverbia mají zakončení připomínající koncovku plurálu: čes. *naposlědy*, rus. *напоследях* a pod. Stejný typ adverbálních určení znají i jiné indoevropské jazyky, takže je možno soudit, že jde o typ již praindoevropský, i když přímé rovnice, které by se daly položit do prajazyka, sotva najdeme.

Po morfologické stránce je pro mnohá taková příslovečná určení, vyjádřená plurálem podstatných jmen v pádě prostém nebo předložkovém, charakteristické, že se odlišují koncovkou od běžného sklonění substantiva (srov. rus. *во снах* || *во снах*, čes. *ve snách*, o *polednách*, pol. *dotychczas* a pod.). To svědčí o tom, že se taková určení neotíží za normální tvary podstatných jmen, ale že jde o útvary adverbialisované. Mnohá se zase rozšiřují o *k*-ový suffix, ačkoli nejde o zdvojnásobení nebo podobné odvození (srov. *v zadkách*, *в задках*, v *просонках* a j.). Některá určení v předložkovém pádě splýnula ve spřežku, k níž byly sekundárně vytvořeny ostatní pády, a tak vzniklo nové plurale tantum (na př.: pol. *w okurki* vzniklo z *okurach*, rus. *позаранки*, *присонки*). To vše je pochopitelné jen při adverbích, jejichž přípony a předpony nemají syntaktickou funkci. Jde zde však o sekundární adverbialisaci? Tomu odporuje plurálová podoba určení a sekundárnost plurálových substantiv, s nimiž by bylo možno spojit; mnohá taková pluralia tantum si vytvořili slovníkáři, ačkoliv měli jen doklady s významem příslovečným.

Autor je přesvědčen, že původ takových útvarů je pradávny — že sahá až do dob, kdy se formovala indoevropská jmenná flexe, tedy do konce prajazykového období indoevropského. Jak se obecně přijímá, je plurál pozdější než singulár. A nevznikl ani celý najednou. Starší je asi nominativ a akusativ, kdežto ostatní pády vznikly později tak, že do paradigmatu byla včleněna denominativní adverbia, tvořená původně jedním suffixem vždy jen od jisté sémantické skupiny podstatných jmen. Stopy toho zůstaly ve staroindickém *-bhis* a řeckém *-φι*. Řecké *-φι* je přípona, která se připojuje k singuláru i plurálu s významem dativu, ablativu, instrumentálu a lokálu; stíd. *-bhi-* se stalo základem pádových koncovek plurálových a duálových, ale instrumentál plur. na *-bhis* tvoří i čítná slova, která plurál nemají. Lze předpokládat,

že singulárová flexe vznikla už v prajazyce, z plurálu pak jen nominativ a akusativ; ostatní pády vznikly asi až po rozpadu prajazyka indoevropského tak, že se do deklinace včlenily původně samostatné adverbiální útvary a dal se jim význam plurálový. Když však odpovídající jméno neexistovalo nebo nemohlo mít množné číslo, udržela se taková adverbia a nenabyla smyslu plurálového. Někdy se k nim však sekundárně vytvořily ostatní tvary. Tak vznikla mnohá pluralia tantum. Podobně je třeba vysvětlit i tak zvaný „básnický plurál“. Později byly prosté tvary nahrazovány zčásti předložkovými. Ve slovanských jazycích osvědčily takové adverbiální útvary velkou životnost a podle starých, zděděných, vnikly nové. (Na př. názvy křesťanských svátků, udání doby podle bohoslužeb a pod. Srov. čes. *ve mše, po mšech*, stě. *po mšepořech*, pol. *w jadwentu*, rus. в петровке a j.)

Trypučkův závěr je dosti odvážný, přestože se může opřít o názory mnohých vynikajících jazykovědců, kteří se v jednotlivostech podobnému řešení blížili. Oprá se totiž jen o paralelnost adverbiálních typů, nikoli o přímé rovnice, které by bylo možno promítnout do prajazyka; (naopak, sám mnohé dosud uznávané rovnice vyvrací). Ovšem vysvětluje to předpokladem, že jde o útvary vzniklé až po rozdělení indoevropské jazykové jednoty. A snad se částečně rovnice podaří najít, bude-li shromážděn úplnější materiál. V celé práci je dobře vidět, jak nedokonalou informaci poskytují mluvnice a slovníky. Mluvnice si často jevu nevšímají a slovníky zase vytvoří heslový tvar nominativní i tam, kde v jazyce neexistuje. Mnoho by dalo prozkoumání památek staroruských a staročeských, starobylejších a početnějších než staropolské, které jedině autor vyčerpal. Velkou mezerou v práci je úplný nedostatek materiálu jihoslovanského, neboť tu slovníky i mluvnické práce selhaly.— nepřinášejí takřka žádné doklady. A také o stavu v nářečích si lze zatím obstarat jen velmi kusé informace. Přesto však je jeho řešení problému pravděpodobné. Uznáme-li, že t. zv. konkrétní pády vznikly „gramatikalisaoc“ denominativních adverbii (srov. J. Kuryłowicz, *Études indoeuropéennes I*, 1935, 167—168 a *Le problème du classement des cas*, BPTJ IX, 9, 29n; u nás tento názor vyslovil už O. Hujer v *Úvodu do dějin jazyka českého*), pak lze předpokládat, že mezi adverbii zůstaly zbytky útvary, které se z různých příčin nemohly včlenit do deklinačního paradigmatu. Z našeho typu adverbii může být ovšem starobylý jen zlomek, podle něhož ostatní vznikly analogií.

Práci lze vytknout jednotlivé nedostatky i mimo zmíněnou neúplnost materiálu. Tak na př. bližší přihlídnutí k češtině by pomohlo osvětlit významový rozdíl mezi rus. *заря и зоря*, stejný jako v češtině a nikoli „vlastní pouze ruštině“ (str. 25). Ale to jsou jednotlivosti, které cenu práce nesnižují. Její předností je kritické posouzení materiálu (bez snahy hromadit doklady stůj co stůj) a především řešení dané otázky nikoli izolovaně, nýbrž v rámci celého jazykového systému. Proto přináší cenné výsledky pro řešení svízelných otázek o kategorii plurálu, dosud tak málo zpracované (o pluráliích tantum, o t. zv. básnickém a intensivním plurálu a j.) — a přispívá k řešení otázky, jak vznikala indoevropská jmenná flexe. To je umožněno i dobrou znalostí srovnávacího materiálu z jiných jazyků indoevropských a rozhledem po příslušné literatuře.

Jaroslav Bauer

**СЛАВЯНСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ.** Сборник статей. Под редакцией профессора С. В. Вернштеина. Издательство Московского университета. Стр. 184.

Katedra slovanských jazyků a literatury na moskevské universitě vydala v roce 1954 sborník statí svých členů s tímto názvem. Jeho redaktorem je známý bulharista prof. S. B. Bernštejn.

Sborník obsahuje šest statí: čtyři jazykovědné s tematikou bohemistickou a bulharistickou a dvě literární vědné, z nichž jedna se zabývá literární kritickými názory Ivana Vazova a druhá je věnována rozboru současné polské poesie.

Tato kniha je novým plodem zvýšeného zájmu sovětských jazykovědců o hlubší poznání ostatních slovanských jazyků. Naše recenze si všimne jenom článků jazykovědných, podrobněji pak zejména prvních dvou, protože se zabývají tematikou bohemistickou.

První stať, jejíž autorkou je A. G. Širokovová, má název K voprosu o različii meždú češkim literaturnym jazykom i narodno-razgovornoj reč'ju. Autorka si klade dva základní úkoly: stanovit konkrétní rozdíly mezi českým spisovným jazykem a obecnou češtinou (hlavně fonetické a morfologické, částečně syntaktické) a pokusit se o vysvětlení, proč došlo v češtině k tak značnému rozdílu jednak mezi vlastním spisovným jazykem a jeho hovorovou formou, jednak mezi spisovným jazykem vůbec a obecnou češtinou.

Podnětem pro napsání této statí jí bylo to, že v žádném ze slovanských jazyků není rozdíl mezi hovorovým a vlastním spisovným jazykem tak velký jako právě v češtině, kde spisovný jazyk zachovává řadu rysů, které v nářečích a jiných slovanských jazycích dávno zanikly. Jde hlavně o některé rysy morfologické.